

МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра історичних дисциплін

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

НДПП1 АНТРОПОЛОГІЯ (шифр і назва навчальної дисципліни)

Освітньо-професійна програма «Історія» _____

Освітній ступінь _____ «Бакалавр» _____

спеціальність _____ 032 «Історія та археологія» _____

факультет _____ Історичний _____

2020 – 2021 навчальний рік

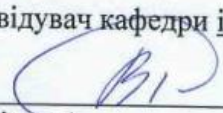
Робоча програма курсу “ Антропологія “
Для студентів освітньо-професійної програми «Історія»,
Освітнього ступеню «Бакалавр»

Спеціальності 032«Історія та археологія»

Розробник: ст. викладач кафедри історичних дисциплін, к.і.н. Забавін В.О.

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри історичних дисциплін

Протокол від «27 » серпня 2020 року № 1

Завідувач кафедри історичних дисциплін

(підпис) (Романцов В.М.)
(прізвище та ініціали)

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 3	Галузь знань 02.03 Гуманітарні науки (шифр і назва)	Нормативна	
Модулів – 2	Спеціальність (професійне спрямування): 6.02.03.02 «Історія»	Рік підготовки:	
Змістових модулів – 2		3-й	3-й
Індивідуальне науково-дослідне завдання _____		Семестр	
(назва)		1-й	1-й
Загальна кількість годин - 90		Лекції	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 3,5 самостійної роботи студента – 5,6	Освітньо-кваліфікаційний рівень: Бакалавр	год. 20	
		Практичні, семінарські	
		год. 10	
		Самостійна робота	
		год. 60	
		Індивідуальні завдання: Вид контролю: екзамен	

Примітка:

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної і індивідуальної роботи становить:

для денної форми навчання – 30/60

для заочної форми навчання –

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Антропология як навчальна дисципліна у навчальному плані підготовки бакалаврів і сторічної освіти за фахом «Історія» входить до циклу фундаментальних професійно-орієнтованих дисциплін. Вивчається дисципліна на денній і заочній формах навчання у другому семестрі. Для засвоєння змісту основ антропології суттєве значення має попереднє вивчення студентами такої навчальної дисципліни як археологія.

Мета курсу - ознайомлення студентів, що навчаються за спеціальністю «Історія» з широким колом питань сучасної антропології. Забезпечити засвоєння студентами системи знань про теоретичні засади антропологічної науки та зв'язок з іншими навчальними дисциплінами фахової підготовки бакалаврів з історії.

Основні завдання:

- формування загального уявлення про предмет, ознайомлення з основами термінологічної, теоретичної і практичної сторони антропології;

- виникнення й етапи розвитку антропологічної науки;
- з'ясувати зв'язок антропології з іншими історичними дисциплінами;
- навчити студентів досвіду роботи з навчальними посібниками, науковою літературою, періодичними виданнями з проблем антропології;
- виховання у студентів творчого підходу до аналізу історичних явищ і процесів.

Розглядається широкий спектр різноманітних питань щодо еволюційної історії сучасної людини і його біологічних попередників, проблеми популяційного (расового, етнічного, екологічного) і, нарешті, індивідуального (вікового, конституціональні тощо) різноманітності людини. Обговорюються проблеми витоків, прародіни, розселення людства по ойкумені, описуються тенденції расової, екологічної та конституціональні диференціації. Особливу увагу приділено процесу формування мінливості біологічних властивостей людини в ході росту, розвитку та старіння організму, біологічним аспектам адаптивних властивостей людини та передумовам етногенезу. Крім питань біологічної історії людства, у курсі стисло висвітлюються такі теми, як походження орудійної діяльності, соціальні механізми взаємини людини з природою, біологічні передумови формування соціальних відносин. Ці теми пов'язані з соціальною історією людства, і без їх знання неможливо зрозуміти, як людині вдалося освоїти нашу планету і як в ході цього освоєння відбувалося зміна його біологічних властивостей. Нарешті, значну увагу приділено проблемі міждисциплінарного взаємодії та положення біологічної антропології в колі теоретичних і практичних дисциплін гуманітарного та природного знання.

Вивчення дисципліни має дозволити отримати наступні знання та навички:

Студенти повинні знати:

- історію розвитку антропологічних знань і сучасні напрямки в антропології;
- актуальні проблеми сучасної антропологічної науки, методичні та теоретичні засади антропології;
- історію формування, сучасний стан і перспективи розвитку української антропологічної науки;
 - основні етапи формування людини сучасного антропологічного типу та основні концепції антропосоціогенезу;
 - принципи расових класифікацій та актуальні проблеми расознавчих студій;
 - антропологічний склад давніх культур території нашої держави;
 - антропологічні типи, що приймали участь у формуванні українського етносу.

Студенти повинні вміти:

- орієнтуватися у програмовому змісті кожної теми;
- опрацьовуючи тематичну літературу, самостійно збагачувати свій науковий та творчий потенціал, застосовувати прогресивні та раціонально виважені методи оволодіння знаннями;
- орієнтуватись у науковій та періодичній антропологічній літературі із актуальних проблем антропології, відбирати з цієї інформації найголовніше, вміти систематизувати її;
- працювати з науково-методичними посібниками;
- застосувати отримані теоретичні знання при проведенні наукового дослідження;
- працювати з конспектами лекцій, вести записи у робочих зошитах за матеріалами наукових джерел, робити антропологічні заміри, малюнки антропологічного матеріалу, узагальнювати і конкретизувати матеріал;
- закріплювати теоретичні знання з антропології і практичні навички змістовною самостійною роботою, що передбачена навчальним планом;
- виступати з інформаційними тематичними повідомленнями, чітко і логічно формулювати основні положення теми;
- Робити висновки і узагальнення з конкретних теоретичних питань;

- відповідати на питання з навчальної дисципліни усно, письмово (за програмою тестової перевірки).

Місце навчальної дисципліни визначено освітньою програмою компетентності. Компетентності, що набуває студент у ході вивчення курсу:

соціально-особистісні:

- набуття культури навчання впродовж життя;
- володіння культурою мислення, прийомами усного і письмового викладу матеріалу, здібністю до узагальнення, аналізу, сприйняття інформації, постановки мети та вибору шляхів її досягнення;
- здатність планувати та розподіляти час, управляти своєю діяльністю;
- здібність самостійно навчатися та аналізувати свою роботу, підвищувати майстерність;
- здатність генерувати нові ідеї; розвинута здатність до творчих підходів у вирішенні професійних завдань;
- здібність критично оцінювати свої прогалини у знаннях та вміннях, обирати засоби для їх усунення;
- вміння злагоджено працювати у колективі;
- здатність адаптуватись до нових ситуацій;
- готовність поважно та дбайливо ставитися до історичної спадщини та культурних традицій, толерантно сприймати етнічні, релігійні та культурні розбіжності;

інструментальні:

- володіння професійною науково-діловою (усною та письмовою) комунікацією українською мовою;
- навички використання комп'ютерної техніки та інформаційних технологій у навчанні;
- розуміння сутності та значення інформації у розвитку сучасного суспільства, володіння основними методами та засобами отримання, зберігання, переробки та поширення інформації;

професійні:

- визначати детермінацію антропогенного і расового розвитку людини географічними й історичними чинниками;
- аналізувати, порівнювати, узагальнювати історичний матеріал спираючись на джерела;
- вміння оперувати історичними фактами в ході дискусії, формувати й аргументувати власну точку зору;
- вміння працювати з картографічними матеріалами, здійснювати пошук зображальних джерел;
- здатність об'єктивно, виважено оцінювати роль осіб та суспільних груп в історичному процесі та подіях;

- вміння вести дослідницьку роботу, використовуючи доцільні методи пізнання минулого;
- володіти сучасною концептуальною базою та сучасними підходами зарубіжних та вітчизняних дослідників з проблем курсу;
- робити висновки та узагальнення з вивченої проблематики.
- знання понятійного апарату, теоретичних засад та методології проведення наукових досліджень;
- здатність виявляти різні точки зору, визнавати і сприймати таку різноманітність;
- здатність реконструювати образи минулого у словесній формі і оформлювати їх у вигляді доповідей;
- вміння переконливо викладати свої думки, дотримуватися етичних стандартів;
- вміння вести діалог з проблематики курсу;
- розуміння тенденцій та основних напрямів розвитку наукових досліджень.

Передумови для вивчення дисципліни – студенти володіють знаннями з археології історії України та всесвітньої історії.

Результати навчання – студенти володіють компетентностями для подальшої професійної діяльності та навчання за освітньою програмою. Орієнтуються в історії розвитку антропологічних знань і сучасних напрямках в антропології. Знають актуальні проблеми сучасної антропологічної науки, методичні та теоретичні засади антропології; історію формування, сучасний стан і перспективи розвитку української антропологічної науки; основні етапи формування людини сучасного антропологічного типу та основні концепції антропосоціогенезу; принципи расових класифікацій та актуальні проблеми расознавчих студій; антропологічний склад давніх культур території нашої держави; антропологічні типи, що приймали участь у формуванні українського етносу. У студентів на достатньому рівні сформовані компетентності для написання наукових робіт з даної тематики.

3. Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1.

ТЕМА 1. Антропологія - наука про людину.

Загальні методологічні і теоретичні основи дослідницької роботи в галузі природничих наук і антропології зокрема. Базові поняття наукової гіпотези, теорії, закону, поняття факту і наукових даних, значення термінологічної бази науки. Предмет, завдання та зміст антропологічної науки. Загальне визначення антропології як галузі знання, предметом дослідження якої є людина. Межі біологічної (фізичної) антропології, зайнятої дослідженням різноманіття біологічних ознак людини часі та просторі, і завдання цієї науки. Взаємозв'язок рівнів дослідження антропології. Антропологія історична та антропологія географічна. Всі ці питання розглядаються в історичному аспекті - від самих перших свідочств опису біологічних властивостей і рис будови людини до основи сучасних наукових шкіл біологічної антропології.

Основні терміни та поняття. Антропологія (антропологічна наука). Антропогенез. Біологічна (або фізична) антропологія. Мінливість (або варіабельність) в антропології. Історична антропологія. Поліморфізм в антропології. Еволюціонізм.

ТЕМА 2. Історія антропологічних знань.

Зародження антропологічних знань в античний час і добу середньовіччя. Давньогрецькі філософи Анаксимандр, Аристотель, Емпідокл, Анаксагор, Сократ. Про природне походження

людства. Класифікація живих організмів та визначення місця людини в органічному світі у працях Аристотеля. Поділ історії людства на кам'яний, мідний та залізний віки в філософії Лукреція Кара. Природне походження людини в працях римського лікаря і анатома Клавдія Галена. Особливості людських фізичних типів за Геродотом, Гіппократом, Аль-Масуді.

Натуралісти й філософи ХУІІІ – початку ХІХ ст. про місце людини в природі. Розподілення людського роду на дві групи у Карла Ліннея. Ототожнення людини з мавпою в роботах Дені Дідро, Клода А. Гальвація, Жюльєна О. Ламетрі. Теорія антропогенезу за Жаном Батистом Ламарком. Питання расознавства в працях Жоржа Бюффона. Іосіф Денікер про расову класифікацію людства. М. М. Міклухо-Маклай – праці з антропології папуасів Нової Гвінеї проти дискримінації темношкірих рас.

Дарвінізм і його вплив на розвиток антропологічної науки. Праці Дарвіна «Походження людини і статевий добір», «Виявлення емоцій у людини і тварин». Роль природного і статевого добору. Гекслі «Про місце людини в ряді органічних істот». Геккель «Натуральна історія світобудови» - теорія походження людини від мавпи.

Основні терміни та поняття. Природне походження людства, кам'яний вік, мідний вік, залізний вік, фізичні типи людей, расознавство, антропогенез, статевий добір.

Змістовий модуль 2.

ТЕМА 1. Антропогенез.

Ранні етапи антропогенезу. Біологічний вид. Сучасне уявлення щодо еволюційної історії сучасної людини, процесів генезису і розселення форм. Лінія попередників, що веде до людини, яка відокремилась від лінії сучасних мавп близько 4-8 мільйонів років тому. Систематика наших еволюційних попередників, питання причин, чинників, які визначали хід еволюції гомінід. Формування людини сучасного фізичного типу. Загальна характеристика процесу формування Homo Sapiens. Комплексність і системність, випадковість і не випадковість процесів еволюції. Гіпотези моноцентризму, поліцентризму і близькі до них питання про час і місце походження людини сучасного вигляду. Галінізація та трудова діяльність.

Основні терміни та поняття. Гомініди. Діцентрізм. Моноцентризм. Мультирегіональна гіпотеза. Архантроп. Палеоантроп. Стадіальна теорія антропогенезу.

ТЕМА 2. Расове різноманіття людини.

Проблеми расового різноманіття сучасної людини. Питання самої можливості введення расових класифікацій, сучасний стан расової проблеми в науці та громадському житті (раси і расизм). Критерії раси, ознаки та підходи, на підставі яких будуються расові системи. Біологічні расові ознаки. Ознаки культури, мови та господарського типу. Паралелі цих аспектів, історичний зв'язок. Адаптація, ізоляція, метисація і автогенетичні популяційні процеси. Раса. Етнічна група. Популяція. Етнічна антропологія. Питання автохтонного розвитку, вплив на біологічне різноманіття міграційних і автогенетичних процесів.

Основні терміни та поняття. Антропологічний комплекс. Дрейф генів. Міграція. Обсяг популяції. Змішання. Структура популяції. Субстрат. Етнічна антропологія. Етнічні ознаки. Раса.

4. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						Заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
л		п	лаб	інд	с.р.	л		п	лаб	інд	с.р.	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13

Модуль 1												
Змістовий модуль 1. Антропологія - наука про людину. Історія антропологічних знань.												
Тема 1. Антропологія - наука про людину.	20	2	2		1	15	21,5	2			0,5	19
Тема 2. Історія антропологічних знань.	24	6	2		1	15	23,5	2	2		0,5	19
Разом за змістовим модулем 1	44	8	4		2	30	45	4	2		1	38
Змістовий модуль 2. Антропогенез. Расове різноманіття людини.												
Тема 1. Антропогенез.	25,5	6	4		0,5	15	23,5	2	2		0,5	19
Тема 2. Расове різноманіття людини.	20,5	4	2		0,5	14	21,5	2			0,5	19
Разом за змістовим модулем 2	46	10	6		1	29	45	4	2		1	38
ІНДЗ			-	-	3	-			-	-	2	
Усього годин	90	18	10		3	59	90	8	4		2	76

5. Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Історія антропологічних знань	2
2	Антропогенез	4
3	Расознавство	2
4	Давнє населення України за даними антропології	4

Семінарське заняття 1. Історія антропологічних знань

1. Зародження антропологічних знань в античний час і добу середньовіччя.

Антропологічні знання в античну епоху. Грецька натурфілософія. Гесіод, Анаксимандр, Емпедокл, Геродот. Вчення про людину у Арістотеля. Антропологічні знання в Стародавньому Римі: вчення Тіта Лукреція Кара, Гіпократ, Гай Юлій Цезарь, Тацит.

Розвиток антропологічних знань у середньовічній Європі. Праці середньовічних арабських авторів. Філософи-натуралісти XVIII - початку XIX ст. К. Ліней, Д. Дідро, Ламарк, Бюфон.

2. Натуралісти й філософи ХУІІІ – початку ХІХ ст. про місце людини в природі.

Ч. Дарвін, Т. Гекслі, Е. Геккель. Дарвінізм та його вплив на розвиток антропологічної науки. Перші знахідки викопних людей. Виникнення перших антропологічних шкіл. Французьке антропологічне товариство (П. Брока). Англійська школа антропології (Е. Тайлор, Л.Г. Морган, К. Пірсон), виникнення і діяльність антропологічного осередку при російському Товаристві любителів природознавства (А. Богданов). Російське географічне товариство.

3. Дарвінізм і його вплив на розвиток антропологічної науки.

4. Розвиток антропологічної науки в Україні ХІХ – ХХ ст.

Перші антропологічні дослідження в Україні. А. Шафонський, М. Максимович, П. Чубинський. Ф.К. Вовк – засновник вітчизняної антропологічної школи. Науковий доробок Ф.К. Вовка. Українська антропологія у 20 – 30-ті роки. Післявоєнний етап розвитку української антропології. Наукові заклади, в яких проводяться антропологічні дослідження в сучасній Україні. Останні здобутки сучасної української антропології; проблеми і перспективи розвитку.

Семінарське заняття 2. Антропогенез

1. Сучасне уявлення щодо еволюційної історії сучасної людини.

Місце людини в систематиці тваринного світу. Теорії походження людини сучасного фізичного типу: релігійні концепції, еволюціоністичні теорії, теорії природного, статевого та групового добору, трудова теорія Енгельса, теорія “двох стрибків”, сучасні концепції. Генетичні дослідження.

2. Ранні етапи антропогенезу.

Найдавніші еволюційні витоки людини. Час та територія появи найдавніших гоміноїдів. Єгиптопитек. Рамапитек. Дріопітекові мавпи. Основні знахідки в Південній та Східній Африці. Свідчення наявності прямоходіння у австралопітекових. Морфологічні різновиди австралопітеків. Будова тіла та об'єм мозку.

3. Архантроп. Палеоантроп.

Проблема біологічної грані між людиною і твариною. Морфологічні особливості “людини вмілої” та її місце в еволюційній історії людства. ”. Найдавніші знаряддя праці. Морфологічний тип та об'єм мозку. Час та територія поширення палеоантропів. Поява мистецтва та поховань. Неандертальська проблема. Місце палеоантропів у родоводі людини сучасної.

4. Загальна характеристика процесу формування Homo Sapiens.

Час і місце виникнення ранніх неоантропів. Морфологічна характеристика та об'єм мозку. Господарство прильодовикових мисливців та його вплив на соціальну структуру давнього населення. Розвиток пізньопалеолітичного мистецтва. Етнографічні паралелі. Час та місце появи людини сучасного фізичного типу. Рушійні сили процесу антропогенезу.

Семінарське заняття 3. Расознавство

1. Історія дослідження людських рас. Перші расові класифікації.

2. Співвідношення расових, етнічних та лінгвістичних класифікацій людства.

3. Расові ознаки: волосяний покрив, пігментація, зріст і пропорції тіла, форма голови і будова обличчя, одонтологічні ознаки, дерматогліфічні ознаки, гематологічні ознаки.

4. Поняття расогенезу.

Час формування великих рас. Вплив географічних та кліматичних факторів на формування антропологічних типів. Географічна ізоляція та змішування як чинники расогенезу. Географічний розподіл основних расових типів серед населення земної кулі. Європейська велика раса, австрало-негроїдна велика раса, монголоїдна велика раса.

5. Наука проти расизму.

Семінарське заняття 4.

Давнє населення України за даними антропології

1. Історична антропологія України (2 год.).

- Історія дослідження антропологічних решток в Україні.
- Антропологічні рештки палеоантропів на території нашої держави.
- Антропологічні знахідки доби пізнього палеоліту.
- Найдавніша людність за матеріалами мезолітичних та неолітичних могильників.
- Антропологічна характеристика носіїв трипільської культури.

- Антропологічна характеристика носіїв середньостогівської та ямної культур.
- Людність доби бронзи за матеріалами поховань та могильників.
- Кіммерійці, скіфи та сармати за матеріалами поховань.
- Антропологічні дані про ранніх слов'ян.
- Антропологічна характеристика населення Київської Русі.

2. Антропологічний склад українського народу (2 год.).

- Антропологічні області України: центральнуукраїнська, карпатська, нижньодніпровсько-прутська, деснянська, верхньодніпровсько-ільменська.
- Антропологічні типи серед сучасного українського народу.
- Антропологічні зміни в карті України та сучасні інтеграційні процеси.

6. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Антропологія - наука про людину.	29
2	Історія антропологічних знань.	29
3	Антропогенез.	26
4	Расове різноманіття людини.	27
	Разом	111

7. Індивідуальні завдання

1. Антропологія як наука. Предмет дослідження.
2. Основні методи дослідження сучасної антропології. Зв'язок з іншими науками.
3. Проблема походження "людини розумної".
4. Основні теорії походження людини сучасного фізичного типу.
5. Теорія поліцентризму та моноцентризму.
6. Історія дослідження та класифікації рас.
7. Географічний розподіл основних антропологічних типів.
8. Антропологічні типи давнього населення України.
9. Антропологічний склад українського народу.
10. Відображення інтеграційних процесів в антропології сучасної України.

8. Методи навчання

Основними формами організації навчання є лекції, семінарські заняття, реферування навчальної і наукової літератури, виконання індивідуального завдання.

9. Методи контролю

Основними формами контролю є:

- поточний - перевірка знань на семінарських заняттях, самостійних і контрольних роботах, ведення конспекту семінарів;
- проміжний - атестація;
- семестровий – залік.

10. Критерії оцінювання

Сума балів за 100-бальною шкалою	Оцінка в ECTS	Оцінка за національною шкалою		Критерії оцінювання
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку	
90-100	A	відмінно	зараховано	Студент виявляє особливі творчі здібності, вміє самостійно здобувати знання, без допомоги викладача знаходить та опрацьовує необхідну інформацію, вміє використовувати набуті знання і вміння для прийняття рішень у нестандартних ситуаціях, переконливо аргументує відповіді, самостійно розкриває власні обдарування і нахили.
82-89	B	добре		Студент вільно володіє вивченим обсягом матеріалу, застосовує його на практиці, вільно розв'язує вправи і задачі у стандартних ситуаціях, самостійно виправляє допущені помилки, кількість яких незначна.
74-81	C			Студент вміє зіставляти, узагальнювати, систематизувати інформацію під керівництвом викладача; в цілому самостійно застосовувати її на практиці; контролювати власну діяльність; виправляти помилки, серед яких є суттєві, добирати аргументи для підтвердження думок.
64-73	D			задовільно
60-63	E	Студент володіє навчальним матеріалом на рівні, вищому за початковий, значну частину його відтворює на репродуктивному рівні.		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання	Студент володіє матеріалом на рівні окремих фрагментів, що становлять незначну частину навчального матеріалу.

0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	Студент володіє матеріалом на рівні елементарного розпізнання і відтворення окремих фактів, елементів, об'єктів.
------	---	--	---	--

11. Засоби оцінювання; залік; стандартизовані тести; поточне оцінювання роботи на семінарських заняттях, презентації результатів виконаних завдань.

12. Розподіл балів, які отримують студенти для заліку

Поточне тестування та самостійна робота									Сума
Змістовий модуль №1					Змістовий модуль №2				100
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	
10	10	10	15	15	10	10	10	10	

T1, T2 ... T9 – теми змістових модулів.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проєкту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
74-81	C		
64-73	D	задовільно	
60-63	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

13. Інструменти, обладнання та програмне забезпечення

Тестові завдання, методичні рекомендації з Основ антропології.

14. Рекомендовані джерела інформації

Література до курсу Основи антропології:

Підручники

- Васильев С.В. Основы возрастной и конституционной антропологии. - М., 1996.
 Дерягина М.А. Антропология. Эволюция и биология человека. - М., 1994.
 Рогинский Я.Я., Левин М.Г. Антропология. - 3-е изд. - М., 1955.
 Рогинский Я.Я., Левин М.Г. Основы антропологии. - М., 1955.
 Сегеда С. Основы антропологии. - К., 1995.

- Сегеда С. Антропология (навчальний посібник). - К., 2000.
- Тегайко Л.И., Саливон И.И. Основы современной антропологии (учебное пособие). - Минск, 1989.
- Хрисанфова Е.В., Перевозчиков И.В. Антропология (учеб. для биол. спец. вузов). - МГУ, М., 1991.

Загальні праці з антропології

- Зиневич Г.П. Человек изучает человека. - К., 1988.
- Козлова М.С. Эволюционная антропология в России (сер. XIX - кон. XX в.). - М., 1996.
- Леви-Брюль Л. Первобытное мышление. - М., 1930.
- Леви-Стросс К. Структурная антропология. - М., 1983, 1985.
- Мосс М. Общества. Обмен. Личность: Труды по социальной антропологии. - М., 1996.
- Тэрнер В. Символ и ритуал. - М., 1983.

Антропология України

- Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. - К., 1995 (перевидання 1928 р.).
- Гохман И.И. Население Украины в эпоху мезолита и неолита (антропологический очерк). - М., 1966.
- Дяченко В.Д. Антропологічний склад українського народу. - К., 1965.
- Зиневич Г.П. Очерки палеоантропологии Украины. - К., 1967.
- Кондукторова Т.С. Антропология древнего населения Украины. - К., 1972.
- Кондукторова Т.С. Антропология населения Украины мезолита, неолита и эпохи бронзы. - М., 1973.
- Круц С.И. Население территории Украины эпохи меди - бронзы. - К., 1972.
- Круц С.И. Палеоантропологические исследования степного Приднепровья. - К., 1984.
- Сегеда С.П. Антропологічний склад населення території України. -- К., 2001.
- Чубинский П.П. Труды этнографо-статистической экспедиции в Западнорусский край. - СПб., 1872. - Т.7.

Морфология людини

- Алексеев В.П. Остеометрия. Методика антропологических исследований. - М., 1966.
- Алексеев В.П., Дебеч Г.Ф. Краниометрия. Методика антропологических исследований. - М., 1964.
- Антропологическая реконструкция (сб. ст.). - М., 1991.
- Бунак В.В. Антропометрия: Практический курс. - М., 1941.
- Гинзбург В.В. Элементы антропологии для медиков. - Л., 1963.
- Зубов А.А. Одонтология. Методика антропологических исследований. - М., 1968.
- Мамонова Н.Н., Романова Г.П., Харитонов В.М. Первичная обработка и определение антропологического материала в полевых условиях // Методика полевых археологических исследований. - Л., 1989.
- Свиридов О.І. Анатомія людини. - К., 2001.
- Проблемы эволюционной морфологии человека и его рас (сб. ст.). - М., 1986.

Антропогенез

- Алексеев В.П. Становление человечества. - М., 1984.
- Алексеев В.П. Человек. Эволюция и таксономия (некоторые теоретические вопросы). - М., 1985.
- Алексеев В.П. Палеоантропология земного шара и формирование человеческих рас. - М., 1978.
- Бунак В.В. Род Номо, его возникновение и последующая эволюция. - М., 1980.
- Кейлоу П. Принципы эволюции. - М., 1986.
- Констебл Дж. Неандертальцы. - М., 1978.
- Ламберт Д. Доисторический человек. Кембриджский путеводитель. - М.-Л., 1991.
- Майр Э. Зоологический вид и эволюция. - М., 1968.

Михайлова И.А., Бондаренко О.Б., Обручева О.П. Общая палеолитология. - М., 1989.
Мороз С.А. Історія біосфери Землі (2 т.). - К., 1996.
Рогинский Я.Я. Проблемы антропогенеза. - М., 1977.
Семенов Ю.И. На заре человеческой истории. - М., 1989.
Солбриг О., Солбриг Д. Популяционная биология и эволюция. - М., 1982.
Шмальгаузен И.И. Факторы эволюции. Теория стабилизирующего отбора. - М., 1968.

Расознавство

Алексеев В.П. География человеческих рас. - М., 1974.
Алексеев В.П. Изучение человеческих рас в советской антропологии // Расы и народы. - М., 1964.
Алексеев В.П. Происхождение народов Восточной Европы. - М., 1969.
Антропология современного и древнего населения европейской части СССР (сб. ст.). - Л., 1986.
Бромлей Ю.В. Очерки теории этноса. - М., 1983.
Дебец Г.Ф. Опыт графического изображения генеалогической классификации человеческих рас // Советская этнография. - 1958. - №4.
Деникер И. Человеческие расы. - СПб., 1902.
Хить Г.Л., Долинова Н.А. Расовая дифференциация человечества (дерматоглифические данные). - М., 1990.
Чебоксаров Н.Н., Чебоксарова И.А. Народы, расы, культуры. - М., 1971.

Энциклопедии на CD-ROM:

Большая советская энциклопедия: Золотой фонд российских энциклопедий // Электронная энциклопедия. Большая российская энциклопедия, 2002; Гласнет, 2002; Новый Диск, 2002.
Encyclopedia Encarta 97: The Worlds Learning Multimedia Encyclopedia // Электронная энциклопедия. Microsoft Corporation, 1996.
Encyclopedia Britannica 2003: Ultimate Reference Suite // Электронная энциклопедия. Encyclopedia Britannica Inc., 2003.
Encyclopedia of Science // Электронная энциклопедия. Dorling Kindersley Multimedia, 1997.
Encarta Reference Library 2002 // Электронная энциклопедия. Microsoft Corporation, 2003.
Видеофильмы и фильмы на DVD:
Встреча с предками (Meet the Ancestors) // Документальный сериал. BBC Worldwide Ltd., 2001; Союз-Видео, 2002.
Прогулки с пещерным человеком (Walking with Caveman) // Документальный сериал. BBC Worldwide Ltd., 1992; Союз-Видео, 2004.
Мир обезьян (Cousins) // Документальный сериал. BBC Worldwide Ltd., 2000; Союз-Видео, 2003.
Мужчина и женщина (The Human Sexes) // Документальный сериал. BBC Worldwide Ltd., 1997; Союз-Видео, 2001.

Питання до екзамену

1. Зародження антропологічних знань в античний час.
2. Давньогрецькі філософи Анаксимандр, Аристотель, Емпідокл, Анаксагор, Сократ. про природне походження людства.
3. Класифікація живих організмів та визначення місця людини в органічному світі у працях Аристотеля.
4. Поділ історії людства на кам'яний, мідний та залізний віки в філософії Лукреція Кара.
5. Особливості людських фізичних типів за Геродотом, Гіппократом, Аль-Масуді.

6. Натуралісти й філософи ХУІІІ – початку ХІХ ст. про місце людини в природі.
7. Теорія антропогенезу за Жаном Батистом Ламарком.
8. Питання расознавства в працях Жоржа Бюффона. Іосіф Денікер про расову класифікацію людства.
9. Дарвінізм і його вплив на розвиток антропологічної науки.
10. Роль природного і статевого добору.
11. Виникнення людини – відсутні ланки.
12. Австралопітек - мавпа або людина?
13. Критерії культури і її початок.
14. Архантропи - антропологія та культура.
15. До проблеми близькості культури та біології палеоантропів і людей сучасного вигляду.
16. Люди верхнього палеоліту - виникнення сучасного типу людини.
17. Центри сапієнтації - число і час виникнення.
18. До питання про динаміку розвитку предків людини за даними археології та антропології.
19. Давнє населення України за даними антропології і археології.
20. Критерії раси, ознаки та підходи, на підставі яких будуються расові системи.
21. Біологічні расові ознаки. Ознаки культури, мови та господарського типу.
22. Адаптація, ізоляція, метисація і автогенетичні популяційні процеси.
23. Раса. Етнічна група. Популяція. Етнічна антропологія.
24. Питання автохтонного розвитку, вплив на біологічне різноманіття міграційних і автогенетичних процесів.
25. Антропологія як наука. Предмет дослідження.
26. Основні методи дослідження сучасної антропології. Зв'язок з іншими науками.
27. Історія антропологічних знань.
28. Історія вивчення антропології в Україні.
29. Основні розділи вивчення фізичної антропології.
30. Основні концепції, принципи та структура соціокультурної антропології.
31. Місце людини в систематиці тваринного світу.
32. Основні етапи еволюції гоміноїдів.
33. Основні знахідки австралопітекових.
34. Основні знахідки “людини вмілої”.
35. Фізичний тип архантропів.
36. Основні знахідки “людини прямоходячої”.
37. Матеріальна культура архантропів.
38. Фізичний тип палеоантропів.
39. Основні знахідки неандертальців.
40. Матеріальна культура палеоантропів.
41. Неандертальська проблема.
42. Проблема походження “людини розумної”.
43. Основні теорії походження людини сучасного фізичного типу.
44. Теорія поліцентризму та моноцентризму.
45. Фізичний тип неоантропів.
46. Перші сапієнси Азії та Австралії.
47. Перші сапієнси Африки.
48. Перші сапієнси Європи.
49. Проблема вивчення морфології людини.

50. Краніологічні дослідження.
51. Визначення віку і статі.
52. Статевий диморфізм.
53. Історія дослідження та класифікації рас.
54. Австрало-негроїдна раса.
55. Монголоїдна раса.
56. Європеїдна раса.
57. Адаптація людини та її особливості.
58. Географічний розподіл основних антропологічних типів.
59. Морфологічні ознаки “великих рас”.
60. Особливості онтогенезу людини.
61. Біологічний вік людини.
62. Волосся та шкіра людини.
63. Вивчення посткраніального скелету.
64. Основні форми черепа людини.
65. Головні показники.
66. Зубна система людини.
67. Найдавніша людність території України за даними антропологічних решток доби палеоліту.
68. Антропологічні типи на території України за даними могильників доби мезоліту - неоліту.
69. Антропологічна характеристика населення України енеолітичної доби.
70. Антропологія населення України доби бронзи - раннього залізного віку.
71. Антропологічні особливості ранніх слов'ян та населення доби Київської Русі.
72. Антропологічні типи давнього населення України.
73. Антропологічний склад українського народу.
74. Відображення інтеграційних процесів в антропології сучасної України.

Питання до самоконтролю студентів

1. Що в дослівному перекладі означає термін «антропологія», ким він був вперше застосований і в якому значенні?
2. Що таке двояке розуміння антропології, на якому етапі розвитку знань про людину це поділ виникло, з чим воно було пов'язано?
3. У чому якісне відміну ідей еволюціонізму середини ХІХ ст. від попередніх їм концепцій розвитку матерії і життя?
4. Що є об'єктом вивчення біологічної антропології? Що є предметом біологічної антропології, які завдання ставить перед собою ця наука?
5. Які основні рівні дослідження матеріалу (об'єкта) у фізичної антропології?
6. Зародження антропологічних знань в античний час.
7. Давньогрецькі філософи Анаксимандр, Аристотель, Емпідокл, Анаксагор, Сократ. про природне походження людства.
8. Класифікація живих організмів та визначення місця людини в органічному світі у працях Аристотеля.
9. Поділ історії людства на кам'яний, мідний та залізний віки в філософії Лукреція Кара.
10. Особливості людських фізичних типів за Геродотом, Гіппократом, Аль-Масуді.
11. Натуралісти й філософи ХУІІІ – початку ХІХ ст. про місце людини в природі.
12. Теорія антропогенезу за Жаном Батистом Ламарком.

13. Питання расознавства в працях Жоржа Бюффона. Іосіф Денікер про расову класифікацію людства.
14. Дарвінізм і його вплив на розвиток антропологічної науки.
15. Роль природного і статевого добору.
16. Що таке популяція і як вона розподіляється?
17. Як можна зіставити поняття популяція, генеральна сукупність і вибірка?
18. Наведіть відмінності та схожість приматів і людини (біологічні та небіологічних).
19. Що таке гомінідная тріада, які інші біологічні та небіологічні ознаки можна вважати унікальними для гомінід?
20. Кого вважають предками сучасної людини з позицій еволюційної біології?
21. У чому полягають концепції моно-та поліцентризму, чому в даний момент вони вважаються рівноправними?
22. У чому полягають концепції моно-та поліцентризму, чому в даний момент вони вважаються рівноправними?

Теми контрольних робіт

1. Виникнення людини – відсутні ланки.
2. Австралопітек - мавпа або людина?
3. Критерії культури і її початок.
4. Архантропи - антропологія та культура.
5. До проблеми близькості культури та біології палеоантропів і людей сучасного вигляду.
6. Люди верхнього палеоліту - виникнення сучасного типу людини.
7. Центри сапієнтації - число і час виникнення.
8. До питання про динаміку розвитку предків людини за даними археології та антропології.
9. Давнє населення України за даними антропології і археології.
10. Критерії раси, ознаки та підходи, на підставі яких будуються расові системи.
11. Біологічні расові ознаки. Ознаки культури, мови та господарського типу.
12. Адаптація, ізоляція, метисація і автогенетичні популяційні процеси.
13. Раса. Етнічна група. Популяція. Етнічна антропологія.
14. Питання автохтонного розвитку, вплив на біологічне різноманіття міграційних і автогенетичних процесів.

